

סקירת ספרים חדשים

בעריכת גיא פלדמן

The poverty of nations: A relational perspective

Paul Spicker

Bristol, UK: Policy Press. 2020. 218 pages

סקר: רוני סטריאר¹

פול ספייקר הוא חוקר אנגלי בעל מחויבות ארוכת שנים לחקר בעיית העוני. משנות ה-80 של המאה הקודמת ואילך כתב ספייקר ופרסם כ-20 ספרים וקרוב ל-100 מאמרים שונים בנושאי עוני, אי שוויון ומדיניות חברתית. ספרו החדש מציג גישה תיאורטית חדשה שהוא מכנה אותה עוני התייחסותי (Relational Poverty). תרגום המושג לעברית מטעה. הגישה המוצגת בספר לא שייכת לתפיסה היחסית של עוני ואינה חלק מהמחלוקת עתיקת היום בין תפיסות מוחלטות לתפיסות יחסיות של מדידת העוני. גם אין לה זיקה לתפיסות התייחסותיות בפסיכולוגיה, שעניינן הממד הבין-סובייקטיבי, מערכות היחסים המשפיעות על בריאות הנפש של הפרט ועל שלומותו. בהצגת פרספקטיבה התייחסותית לבעיית העוני ביקש ספייקר להציגה כתולדה וכביטוי של מכלול מורכב של דפוסים ויחסים חברתיים שונים, כגון מעמד, מגדר, גזע, גיל וקטגוריות חברתיות אחרות. ניסיון זה מבטא רצון לשקף את מורכבותה של בעיית העוני, מורכבות החורגת מתפיסות חד ממדיות. עוני בעיני ספייקר הוא בעיה רבת פנים, הבאה לידי ביטוי בצורות שונות ומגוונות בהקשרים היסטוריים, תרבותיים וכלכליים משתנים. כדי להבינה, יש להתייחס למגוון מופעה. ספרו מצטרף לניסיונות עכשוויים לתאר עוני כתופעה רב ממדית, רב סיבתית

1 רוני סטריאר הוא פרופסור חבר בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה וראש המרכז הבינתחומי לחקר העוני וההדרה החברתית.

ורבגונית. בעיני ספייקר עוני מובנה מתוך מערך של יחסים ודפוסים חברתיים. הגישה המוצגת מתעמתת עם שלוש תפיסות עוני רווחות. הראשונה היא התפיסה האינדיבידואליסטית הגורסת שעוני הוא מצב חברתי או חוויה של היחיד. התפיסה השנייה גורסת שעוני הוא בעיקרו תולדה של העדר הכנסה או משאבים. ספייקר רואה תפיסה זו כתפיסה חלקית, המתייחסת רק להיבט הכלכלי של העוני ומתעלמת מהקשריו החברתיים. התפיסה השלישית שספייקר מתעמת עימה היא קו הגבול הרווח שמשרטטים בין עניים לעשירים. בעיני ספייקר זוהי תפיסה פשטנית, המניחה את קיומו של עולם מפוצל, הנע סביב ציר כלשהו שאינו מבטא דבר מלבד הסכמה טכנית שרירותית. שלוש התפיסות האלה מבטאות סוגים שונים של הקטנה של בעיית העוני והשטחחה.

ספר זה כולל 13 פרקים המכונסים בשני חלקים. החלק הראשון מוקדש לעוני וליחסים חברתיים וכלכליים, והחלק השני דן במדינות עשירות ועניות. הפרק הראשון עוסק בתפיסות עוני שונות, כפי שהן באות לידי ביטוי בהקשרים שונים. הפרק השני בוחן את הקשר בין בעיית העוני לכלכלה העולמית. הפרק השלישי דן ביחסים בין פיתוח כלכלי, צמיחה והתפתחות אנושית. בפרק הרביעי נבחנים הקשר המורכב בין אי שוויון לעוני והדמיון והשוני בין מושגים נלווים לעוני, כגון קיפוח וחסך יחסי. הפרק החמישי דן בקשר בין שני אופני השיח הדומיננטיים בסוגיות אי שוויון: שיח העוני ושיח ההדרה החברתית. פרק זה חשוב, כי הוא מחבר בין היבטים כלכליים של עוני למושגים התייחסותיים המאפיינים את תפיסת ההדרה, כגון בידוד חברתי, רשתות חברתיות, זיקות סולידריות וכדומה. הפרק השישי עוסק בדיון בקשרי הגומלין בין שיח העוני לשיח הזכויות. בפרק זה ביקש ספייקר לחבר בין תפיסות עוני מבניות לתפיסות תיאורטיות אודות זכויות (entitlement). תפיסה זו מעוגנת בכתבי הכלכלן אמרטיה סן ובתפיסות אחרות הקושרות עוני עם סוגיות של אזרחות חברתית, זכויות חברתיות, נכסים וזכויות אדם. הפרק השביעי עוסק בהשלכות התפיסה ההתייחסותית של בעיית העוני על מדיניות חברתית. בעוד תפיסות כלכליות קושרות עוני עם חסך יחסי בהכנסות ובמשאבים, תפיסות התייחסותיות מדברות על מכלול הזיקות החברתיות של אנשים החיים בעוני. מכלול זה כולל יחסים חברתיים, משפחתיים, קהילתיים, כלכליים וזיקה למערכות שונות, כגון מערכת החינוך, הבריאות, המשפט, הביטחון הסוציאלי, וגם למערכת הפוליטית.

בחלקו השני של הספר ספייקר מעלה את הדיון התיאורטי לרמה הגלובלית, כשמטרתו היא לקרוא תיגר על תפיסות הרואות במדינה את יחידת הניתוח של עוני. הבנה עמוקה של בעיית העוני, בעיני ספייקר, מחייבת דיון ביחסי מדינות עשירות ומדינות עניות. פרק שמונה הוא חידוש של ממש בדיונים על עוני. הוא אומר שלא נכון לפצל את הדיון בבעיית העוני בין מדינות מפותחות כלכלית לבין מדינות מתפתחות, תוך התעלמות

מהזיקה ההדוקה בין עוני רב לבין מערכות היחסים בין המדינות האלה ברמה הגלובלית. פרק תשע עוסק בתרומתה של הממשלה לתהליכי היווצרות עוני. יש לו חשיבות יתרה לנוכח תפיסות ניאאו-ליברליות הקוראות לצמצום מעורבות הממשלות ואחריותן על הטיפול בבעיית העוני. בפרק עשר ספייקר דן בעוני בארצות מפותחות כלכלית. הוא טוען שמבחינת אלה הרואים בעוני מחסור במשאבים תופעת העוני בארצות עשירות היא מעין חידה, וכדי לפתור אותה עליהם לאמץ תפיסה ההתייחסותית שלו. מנקודת מבטו אין זה מפתיע שיש עוני באותן מדינות, כי עוני מבטא, לא מחסור במשאבים, אלא מערך מורכב של יחסים חברתיים המאפשרים את התפתחותו. בשאר הפרקים בחלק זה של הספר ספייקר עוסק בעוני בארצות הדרום הגלובלי ובהעמקה תיאורטית של התיאוריה ההתייחסותית של עוני, המתעמתת, לדבריו, עם מספר סוגי שיח מרכזיים על עוני: עם השיח הכלכלי הרואה בהכנסה (יחסית או מוחלטת) מדד לעוני; עם שיח ההדרה המדגיש סוגיות של בידוד חברתי, הנובע מרמות שונות של חסך, קיפוח או דיכוי; עם שיח היכולות הרואה את שורשי העוני בנגישות דלה להזדמנויות ובצמצום מנעד האפשרויות; עם השיח ההשתתפותי הרואה בעוני ביטוי להיעדר ולשלילה של יכולת השתתפות אקטיבית בחברה; עם שיח הזכויות הרואה בעוני קיפוח או שלילה של זכויות אדם בסיסיות. בעוד גישות אלה נוטות לצמצם את מורכבות העוני, הגישה ההתייחסותית מנסה להציג עוני כמערכת רבת פנים, רבת ממדים ורבת סיבות, מערכת של דפוסים ויחסים חברתיים המבנים את בעיית העוני.

לגישה ההתייחסותית מספר תרומות להבנת העוני: (1) היא מדגישה את היבטיו החברתיים ומבטאת את מורכבות התופעה החורגת מגבולותיה הכלכליים. (2) היא שוללת תפיסות פרטניות, מוסריות או התנהגותיות הרווחות בייצוג העוני. (3) היא מדגישה את התלות השוררת בין בעיית העוני לסוגיות רחבות יותר של אי שוויון חברתי וכלכלי. (4) היא מחלצת את הדיון בעוני מגבולותיו הצרים של הלאום והופכת אותו גלובלי.

לצד תרומות תיאורטיות אלה להבנת מורכבות העוני, הניסיון של ספייקר להתוות פרדיגמה חדשה של העוני מעלה תהיות שונות: (1) כוללניותה של הראייה המערכתית מטשטשת את בעיית התשתית הכלכלית-המבנית של העוני; עד כדי סכנה שתיווצר buzzword חדשה שבחסותה אפשר לומר דברים שונים; כלומר: מונח כלשהו בהקשר של העוני עלול ליהפך מונח מטרייה שיסיח את תשומת הלב הציבורית והמדעית מסוגיות של חלוקת העושר והכוח בחברה. (2) הדגשת יתר של הממד החברתי על חשבון הממד הכלכלי והפוליטי של העוני עלולה לתרום לחשיבה א-פוליטית הרואה בעוני "בעיה חברתית" שאינה מחייבת חלוקה מכוונת של הכוח ועושר בחברה. ייחוס מורכבות יתר לגישה ההתייחסותית מרחיק את פתרון שאלת העוני מהזירה העיקרית האמורה להציע את הפתרונות לבעיית העוני: הזירה הפוליטית.

הכלכלה החברתית החדשה בישראל

בני גדרון, יסכה מוניקנדס-גבעון, ענבל אבו ואורן קפלן

תל אביב: רסלינג, 2018. 234 עמודים

סקרה: יעל יצחקי-בראון¹

ספר זה מציג תופעה חדשה, המתפתחת הן בעולם והן בישראל – קומם של ארגונים בעלי ישויות משפטיות שונות (עסקים, עמותות, אנשים פרטיים), המשלבים פעילות חברתית ועסקית שתכליתה לשנות את המציאות החברתית בתחום פעילותם. בדרך כלל היזמים הם אנשים פרטיים, עם מודעות חברתית, המשתמשים בכלים עסקיים, כדי לשנות את החברה. כלכלה חברתית זו התפתחה כתגובה לתהליכים כלכליים גלובליים ומקומיים – כגון הפרטת נכסים ציבוריים, פגיעה באיזון האקלים משיקולים תעשייתיים, עושר עצום שנצבר בידי בודדים לצד עוני רב – הפוגעים באוכלוסיות מוחלשות ובחברה כולה. תופעת היזמות, התחזקות תנועות סביבתיות וחברתיות, הגישה הקהילתית, רשתות חברתיות וירטואליות והכלכלה השיתופית – כל אלה הם כוחות המקדמים את הכלכלה החברתית ההולכת ומתהווה, כשמטרתה לבלום את מגמות ההרס ולהפוך את הכיוון: "להחזיר לתהליכים הכלכליים תבנית אנושית המתחשבת בצרכים הבסיסיים של רוב בני האדם" (עמ' 14). בספר זה חוברים אבי גדרון וענבל אבו, שהתייחסו בספרם הקודם (2014) לתופעת העסקים החברתיים, אחד מביטויי הכלכלה החברתית החדשה, ליסכה מוניקנדס-גבעון ולאורן קפלן, ומרחיבים את היריעה של תופעת העסקים החברתיים, כשהם בוחנים על ידי מיפוי ארגונים אלה וניתוחם את הכלכלה החברתית החדשה, הן מההיבט ההיסטורי האידיאולוגי והן מההיבט המעשי.

הספר בנוי מחמישה פרקים. הפרק הראשון סוקר את המקורות ההיסטוריים של הכלכלה החברתית. הכותבים מתייחסים לחמש תקופות היסטוריות שבהן היא באה לידי ביטוי באופנים שונים. תקופת ההיסטוריה העתיקה עד למאות ה-15-16 התאפיינה בכלכלה שמנחים אותה שיקולים מוסריים, אתיים וחברתיים, ואלה השפיעו על לימודי הכלכלה והרחיבו אותם מעבר לתפיסת הרווח וההפסד. מאוחר יותר, בתקופת טרום מדינת הרווחה באירופה, התחזקה הגישה הכלכלית-החברתית

1 יעל יצחקי-בראון היא חברת סגל בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, באוניברסיטת תל אביב.

הרואה חשיבות בחיזוק מעמד העובד הפרטי ולא זה של הקואופרטיב. בתקופת מדינת הרווחה באירופה ומחוצה לה שימשה למעשה הכלכלה החברתית כשירות משלים לשירותי הרווחה, והיא צברה תנופה, בתקופה הרביעית, כשמשטרים ניאו-ליברליים החלו לנגוס במדינת הרווחה. הכותבים רואים את הכלכלה החברתית החדשה כתקופת פוסט מדינת הרווחה, שבה כשל המדינה וכשל ההתנדבות במסגרת המגזר השלישי, לצד כשל השוק החופשי במכירת שירותים חברתיים, יוצרים קרקע פורייה להתפתחותם של העסקים החברתיים. הפרק השני בוחן את המערך הארגוני של הכלכלה החברתית החדשה. הכותבים מבחינים בין הצורות והתצורות השונות של מיזמים עסקיים-חברתיים – עסק חברתי, קואופרטיב חברתי, חדשנות חברתית, מיזמים עם אחריות חברתית, תאגיד תועלת ועסק בר-קיימא – ומציעים לבחון אותן לאור המושג שטבע יאנג (Young, 2014), "חזית היעילות החברתית", המתייחס לשילוב של רווחיות וחיות חברתי. עוד עוסק הפרק בסוגיות של חקיקה וצורות המימון השונות, ובהן צורות מימון חדשות כגון איגרות חוב (אג"ח) חברתיות, ומציג את השינוי המתחולל בעולם בשדה המימון החברתי. בפרק השלישי מתמקדים הכותבים בהתפתחות הכלכלה החברתית החדשה בישראל תוך סקירה היסטורית של התפיסות הכלכליות-החברתיות שרווחו בה החל בהקמתו של הקיבוץ הראשון, בשנת 1910, וכלה בהתמודדות עם המשבר הכלכלי העולמי, כניסת היזמות וההיי-טק והתפתחות התנועה הסביבתית והמודעות לקיימות. בפרק הרביעי דנים הכותבים בהיבט הארגוני של הכלכלה החברתית בישראל. בפרק זה הם מציגים את ממצאי המחקר שהביא לכתיבתו של הספר. מחקר ה-ICSEM הוא מחקר בינלאומי שבחן מודלים של מיזמים עסקיים-חברתיים ב-50 מדינות בקירוב, בהשתתפות 200 חוקרים. כותבי הספר חקרו את המודלים הנוהגים בישראל, ונמצא דמיון רב בינם לבין אלה שזוהו בארצות אחרות. הם מצאו, שצורת ההתאגדות המשפטית של המיזם העסקי-החברתי משפיעה מאוד על הבנייתו ועל דרך תפקודו, ועל כן היא בעצם משמשת התשתית של המודלים. בפרק מוצגים מיזמים עסקיים-חברתיים, ונערך ניתוח מקצועי ומעמיק של מטרותיהם, מרחב השפעתם, מערך משילותם ופעילותם הכלכלית. פרק חשוב זה מאפשר להמשיג את הנושאים השונים הנידונים בספר ולחשוף את הדרך שבה הם באים לידי ביטוי בפועל. בחלק החמישי נושאים הכותבים את עיניהם אל העתיד, לתמונת הכלכלה החברתית החדשה בישראל בעוד מספר עשורים. כלכלה זו המשלבת ערכים עסקיים וחברתיים יכולה להיות, מנקודת מבטם, תיקון של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית הרווחת כיום. יחד עם זאת, אין הם רואים אפשרות שהכלכלה החברתית החדשה תחליף את הכלכלה הרגילה, אלא תפעל ותתפתח לצידה. הם רואים חשיבות ביצירת מסגרות גג של יזמים ומנהלי ארגונים עסקיים-חברתיים, לצורך תיאום והגדרת אינטרסים משותפים, וכן בהכשרת כוח האדם שניהל מיזמים כאלה על ידי פיתוח מערכי הכשרה אקדמיים, פיתוח מחקר

וידע. לבסוף, כדי שהכלכלה החברתית החדשה תכה שורש ותצמח, יש צורך בתמיכת הציבור שיעדיף לרכוש מוצרים ושירותים מתוצרתה.

הספר כתוב בשפה קולחת ובהירה לקורא, ומציג תמונה רחבה ומעניינת של הכלכלה החברתית החדשה, המחברת נקודות מבט שונות: היסטורית, חברתית, כלכלית, פוליטית. מעלתו המרכזית היא השילוב שעשו הכותבים בין ההיבטים התיאורטיים הנרחבים לבין הידע המעשי שעלה מהמחקר הבינלאומי שהשתתפו בו. הספר מתאים לקהלי יעד שונים, ובהם סטודנטים לניהול, סטודנטים לעבודה סוציאלית, מנהלים ואנשי מקצוע בשדה שעבודתם נוגעת בתחום או המעוניינים להיכנס לעולם המיזמים העסקיים-החברתיים. הספר טומן בחובו ביקורת כלפי הכלכלה הניאו-ליברלית הרווחת כיום ורואה בכלכלה החברתית החדשה אפשרות להתנהלות אחרת, וזהו גם חזונו. למעשה הכותבים שואפים לרכז תחת קורת גג אחת את מגוון העשייה המשלבת בין היבטים כלכליים להיבטים חברתיים ולתת לה שם, עקרונות ומבנה. אלה המאמינים בכלכלה זו ובכוחה לחזק את החברה הישראלית ימצאו בספר זה את התימוכין לחשיבות ביסוסן של אותן התארגנויות פרטיות והפיכתן להתארגנות מוגדרת, ואם נתיימר, פרופסיה עם גוף ידע מקצועי מתפתח, מסגרות הכשרה אקדמיות שינחילו אותו, מסלולי התמחות, סטנדרטים מקצועיים, התאגדויות וכללים אתיים.

מקורות

גדרון, ב' ואבו, ע' (2014). **עסקים חברתיים בישראל – מהדרה להכלה חברתית וכלכלית**. חיפה: אחווה הוצאה לאור.

Young, D. R. (2014). The sustainability frontier. In U. P. Jaeger & V. Sathe, V. (Eds.), *Strategy and competitiveness in Latin American markets: The sustainability frontier* (pp. 18-43). Cheltenham UK and Northampton MA: Edward Elgar Publishers.